

Хомяк Н. Л.

*кандидат економічних наук,
докторант кафедри міжнародних
економічних відносин та управління проектами
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Khomiuk Nataliia

*Candidate of Economic Sciences, Doctoral Candidate
of Department of International Economic Relations and Project Management
Lesya Ukrainka Eastern European National University*

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено оцінку соціального розвитку сільських територій в Україні. Проаналізовано соціальні показники в розрізі регіонів України. Виявлено, що зменшення чисельності сільських жителів відбувається внаслідок природного скорочення та трудової міграції. На основі статистичних даних визначено, що рівень життя сільських мешканців нижчий, ніж міських. Звернено увагу на те, що на сільських територіях відбувається швидке скорочення зайнятості населення. Виявлено, що в Україні дошкільними закладами освіти охоплено лише 41% сільських дітей. Однією з проблем розвитку сільських територій визначено скорочення кількості дошкільних, лікувально-профілактичних закладів та закладів культури. Звернено увагу на необхідність розроблення та запровадження концепції диверсифікації розвитку сільських територій із метою поліпшення якості життя сільського населення.

Ключові слова: сільська територія, сільське населення, рівень безробіття, рівень зайнятості, сільський житловий фонд.

Вступ та постановка проблеми. В умовах реалізації реформи місцевого самоврядування для прийняття правильних рішень щодо розроблення стратегій, програм та проєктів розвитку сільських територій необхідним є здійснення оцінки соціо-еколого-економічного розвитку цих територій. Соціальна сфера впливає на формування мотиваційних механізмів і стимулів у населення до проживання у сільській місцевості, є інструментом поліпшення людського капіталу, фундаментальним базисом збереження історичної спадщини, звичаїв і традицій українського народу, становлення процесів сталого розвитку сільських територій [1]. З огляду на це, своєчасна комплексна оцінка соціального розвитку сільських територій сприятиме виявленню основних проблем, з якими стикаються сільські жителі, для розроблення напрямів диверсифікації розвитку цих територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питання розвитку сільських територій зробили вітчизняні фахівці: В. Бойко, О. Бородіна, В. Борщевський, Л. Газуда, Ю. Губені, В. Дієсперов, А. Ключник, Ю. Лупенко, М. Малік, О. Павлов, О. Попова, Х. Притула, І. Прокопа, П. Саблук, М. Талавиря, М. Хвесик, В. Чемерис, В. Юрчишин та ін. Вони тією чи іншою мірою розкривають теоретичні та методичні аспекти розвитку цих територій. Разом із тим, попри значний обсяг проведених досліджень, виникає потреба в постійному моніторингу соціальних показників розвитку сільських територій із метою розроблення концепції диверсифікації розвитку цих територій.

Метою даної роботи є здійснення оцінки соціального розвитку сільських територій в Україні.

Результати дослідження.

Сільські території займають важливе місце у діяльності України, адже на них проживає близько третини населення нашої держави. Розвиток сільських територій в Україні передусім залежить від рівня розвитку сільського господарства і від підтримки державою та об'єднаними територіальними громадами цього процесу [2].

Найбільше сільського населення в Україні проживає в Одеській (788,2 тис осіб), Закарпатській (792,6 тис осіб) та

Львівській (987,5 тис осіб) областях, а найменше – у Кіровоградській (353,2 тис осіб), Сумській (340,1 тис осіб) та Луганській (283,1 тис осіб). Станом на 1 листопада 2019 р. в Україні було зареєстровано 28377 сільських населених пунктів, що на 468 менше, ніж у 1991 р. Поряд зі зменшенням кількості сільських населених пунктів спостерігаємо і зменшення загальної чисельності сільського населення.

У 2018 р. найбільша чисельність сільського населення з розрахунку на один сільський населений пункт спостерігалася на території Закарпатської (1368 осіб), Чернівецької (1291 особа) та Івано-Франківської (1002 особи) областей. Найменш заселеними сільські населені пункти є в Харківській (303 особи), Полтавській (292 особи) та Чернігівській (239 осіб) областях.

Важливим соціальним параметром розвитку сільських територій є загальний приріст (скорочення) сільського населення. Як бачимо, у 2018 р. в Україні спостерігалася загальне скорочення сільського населення (на 118,9 тис осіб) за рахунок природного (108,2 тис осіб) та міграційного (10,7 тис осіб) скорочення. Формування приросту та скорочення чисельності сільського населення в розрізі регіонів у 2018 р. подано в табл. 1. Міграційний приріст сільських жителів спостерігався у Київській (13,7 тис осіб), Львівській (1,9 тис осіб), Волинській (0,6 тис осіб) та Одеській (0,2 тис осіб) областях, в інших регіонах відбулося скорочення сільських мешканців за рахунок міграції.

Загалом по Україні середня очікувана тривалість життя при народженні у 2018 р. становила 71,76 р. (для чоловіків – 66,69 р.; для жінок – 76,72 р.), а в сільській місцевості – 70,47 р. (для чоловіків – 65,33 р.; для жінок – 76,01 р.).

Одним із найгостріших викликів у сфері зайнятості на локальному рівні є міграція. Вона породжує багато проблем для розвитку ОТГ, основними з яких є [4, с. 66–67]:

– зниження активності мешканців, у тому числі їхньої участі у вирішенні питань ОТГ, стратегічного планування розвитку, долучення до проєктів, адже часто виїжджають найактивніші члени громади, а залишаються ті, які є пасивними та незахищеними;

Таблиця 1

Формування приросту (скорочення) чисельності сільського населення за регіонами України у 2018 р.*

	Загальний приріст, скорочення (-), осіб	у тому числі	
		природний приріст, скорочення (-), осіб	міграційний приріст (-), осіб
Вінницька	-10779	-8902	-1877
Волинська	-1126	-1753	627
Дніпропетровська	-8196	-5229	-2967
Донецька	-4651	-3502	-1149
Житомирська	-5754	-5530	-224
Закарпатська	-1992	-716	-1276
Запорізька	-5037	-4066	-971
Івано-Франківська	-5039	-3594	-1445
Київська	5616	-8060	13676
Кіровоградська	-5602	-3591	-2011
Луганська	-3260	-2371	-889
Львівська	-3146	-5027	1881
Миколаївська	-4641	-2646	-1995
Одеська	-3355	-3527	172
Полтавська	-7632	-6841	-791
Рівненська	-2039	-955	-1084
Сумська	-6530	-4998	-1532
Тернопільська	-7406	-5412	-1994
Харківська	-7264	-5632	-1632
Херсонська	-4345	-2615	-1730
Хмельницька	-8669	-7136	-1533
Черкаська	-7942	-6998	-944
Чернівецька	-2603	-1857	-746
Чернігівська	-7511	-7203	-308
Україна	-118903	-108161	-10742

* Без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: сформовано на основі даних [3, с. 45]

– брак кваліфікованих кадрів в апараті, що є закономірним наслідком зниження активності місцевих мешканців, значних демографічних утрат;

– нестача власних фінансових ресурсів, що є наслідком «вимивання» людського потенціалу та зниження можливостей його капіталізації.

Зменшення кількості сільських жителів відбувається також унаслідок природного скорочення, тобто скорочення чисельності людей працездатного віку.

Головна проблема сільських жителів полягає у тому, що їх фінансове становище більш складне, ніж у міського населення. Про низький рівень життя сільських мешканців України свідчить такий показник, як частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму: якщо загалом по Україні у 2018 р. вона становила 4,3%, то у сільській місцевості – 7,1%. Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче фактичного прожиткового мінімуму по Україні у 2018 р. становила 38,6%, а в сільській місцевості – 48,4% [5, с. 82]. У сільській місцевості на 1 січня 2019 р. проживало 4465 тис пенсіонерів, або 38,9% з кількості тих, які перебували на обліку в органах Пенсійного фонду України, що на 775 тис осіб більше, ніж у 2017 р. [5, с. 36].

За даними Державної служби статистики України,

у 2018 р. чисельність зайнятого населення у сільській місцевості становила 5,1 млн. осіб (або 31% від загальної кількості зайнятих). Станом на 1 квітня 2019 р. статус безробітного мали 156,3 тис сільських мешканців (або 46% від загальної кількості безробітних) [6].

Рівень економічної активності населення віком 15–70 років зменшився із 61,8% у 2014 р. до 60,6% у 2018 р. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років аналогічно зменшився за зазначений період із 55,9% до 55,0%.

Загалом по Україні серед загальної кількості зайнятих осіб кожний четвертий житель працював у торгівлі, кожний шостий – у сільському, лісовому та рибному господарстві, кожний сьомий – у промисловості. Сільське, лісове та рибне господарство було основним видом діяльності неформально зайнятого населення (42,9%).

Рівень безробіття на сільських територіях у 2018 р. становив 9,2%, що на 0,7% менше, ніж у 2017 р. Найвищий рівень безробіття зареєстровано в Донецькій та Полтавській областях, а найнижчий – у Чернівецькій. Рівень зайнятості та безробіття на сільських територіях у регіонах України у 2018 р. зображено на рис. 1.

На сільських територіях відбувається швидке скорочення зайнятості активного населення, особливо частки найманих працівників, що задіяні у сільськогосподарських підприємствах. Зниження рівня зайнятості у сільськогосподарських підприємствах не компенсується розширенням зайнятості сільського населення в інших сферах, а також самозайнятості. Серед сільського населення має місце тенденція до посилення рівня бідності, а отже, до скорочення можливостей молоді інтегруватися у суспільство, що стрімко змінюється. Низька зайнятість сільського населення, спричинена цим бідність призводять до падіння прогнозованої тривалості життя сільського населення та скорочення активного періоду життя людини [8, с. 125].

Прерогативою розвитку сільських територій є поліпшення передусім умов життєдіяльності селян, оскільки, крім сільського господарства, розвиток села охоплює ще й інші сфери: освіту, охорону здоров'я, довілля, інфраструктуру та ін. Слід відзначити, що спостерігається динаміка зменшення кількості дошкільних навчальних закладів у сільській місцевості, хоча спостерігається позитивна динаміка щодо кількості дітей у цих закладах.

Загалом по Україні дошкільними закладами освіти охоплено лише 41% сільських дітей відповідного віку. Найбільше дошкільнят залучено до освіти у Київській, Черкаській, Херсонській та Миколаївській областях.

Як видно з рис. 2, спостерігається не лише зменшення кількості дошкільних та лікувально-профілактичних закладів, а й чисельності бібліотек та клубів. Найбільш забезпечені закладами культури Львівська, Вінницька та Хмельницька області, а найменш – Донецька, Луганська та Чернівецька.

Характеристику прийняття в експлуатацію житлових будівель у сільській місцевості в регіонах України представлено на рис. 3. Як бачимо, прослідковується динаміка зменшення кількості прийнятих в експлуатацію житлових приміщень на сільських територіях. Лідером за цим показником є Київська область, в якій прийнято в експлуатацію 905 тис кв. м житла у сільській місцевості.

Динаміку основних соціальних показників розвитку сільських територій в Україні в 2014–2018 рр. подано в табл. 2.

Висновки. У результаті проведеної оцінки соціального розвитку сільських територій в Україні виявлено, що спостерігається динаміка зменшення кількості сільських

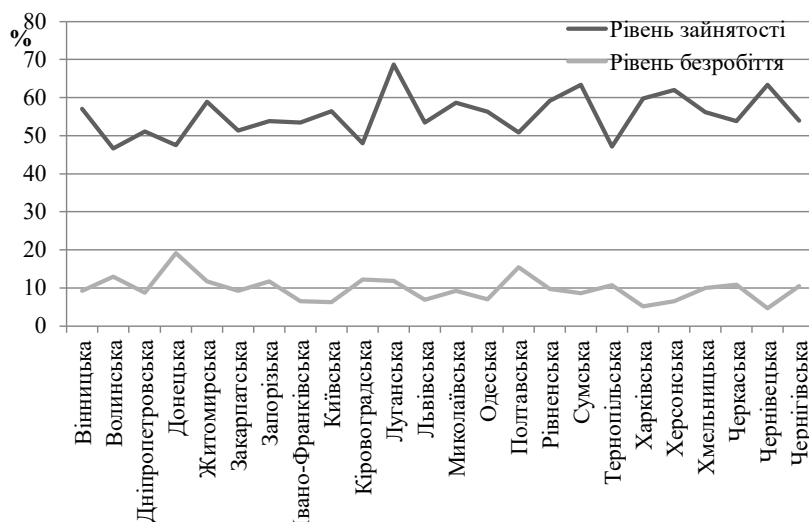

Рис. 1. Рівень зайнятості та безробіття на сільських територіях у регіонах України у 2018 р.

Без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано на основі даних [7 с. 149, 154, 159]

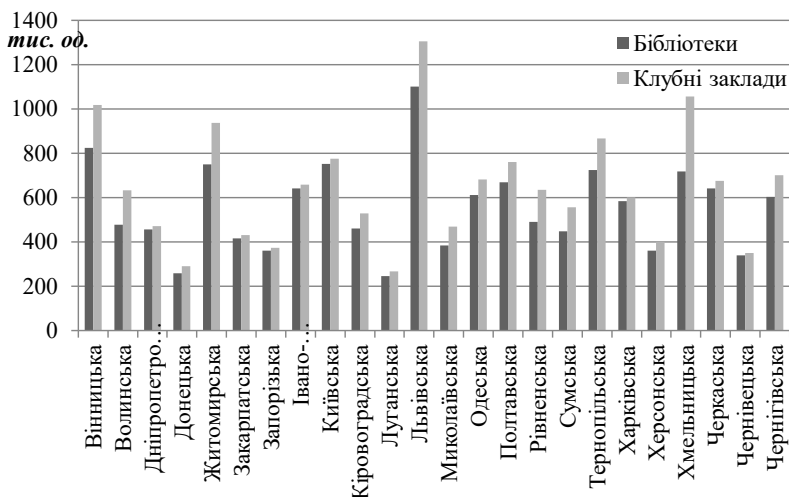

Рис. 2. Заклади культури на сільських територіях у регіонах України в 2018 р.

Без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: сформовано на основі даних [5, с. 154]

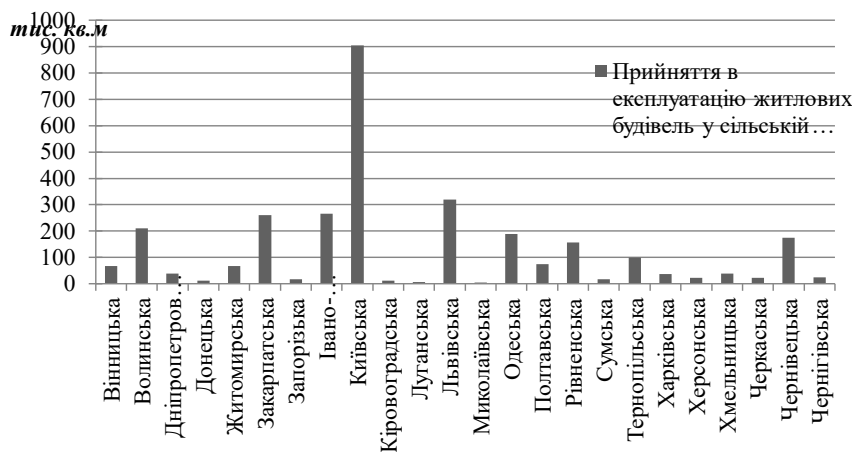

Рис. 3. Прийняття в експлуатацію житлових будівель у сільській місцевості в регіонах України в 2018 р.

* Без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано на основі даних [9, с. 293]

Основні соціальні показники розвитку сільських територій в Україні*

Показники	Рік				
	2014	2015	2016	2017	2018
Чисельність сільського населення, осіб	13256185	13175564	13102229	13015408	12896505
Частка сільського населення, %	30,88	30,81	30,77	30,71	30,59
Загальний приріст, скорочення (-) чисельності сільського населення, на 1 000 осіб	-75,9	-80,6	-73,3	-86,8	-118,9
Рівень економічної активності, %	61,8	60,8	60,9	60,4	60,6
Рівень зайнятості, %	55,9	55,1	54,9	54,4	55
Рівень безробіття, %	9,5	9,4	9,7	9,9	9,2
Кількість закладів дошкільної освіти, тис од.	9,3	9,1	9,2	9,1	9,1
Охоплення дітей дошкільними закладами освіти, % до кількості дітей відповідного віку	40	40	41	41	41
Кількість сільських населених пунктів, на які припадає одна бібліотека	2,10	2,07	2,10	2,12	2,13
Кількість сільських населених пунктів, на які припадає один заклад культури клубного типу	1,86	1,82	1,83	1,83	1,84
Кількість лікувально-профілактичних закладів, од.	13990	13804	13664	13531	13468
Забезпеченість населення лікарняними ліжками, тис осіб на одне ліжко	3,92	4,21	4,73	4,76	4,73
Сільський житловий фонд, тис кв. м	377994	381247	383847	385444	387757
Забезпеченість житловою площею, кв. м на одну особу	28,51	28,94	29,30	29,61	30,07
Питома вага обладнаних квартир у житлових будинках та нежитлових будівлях у сільській місцевості, %					
водопроводом	28,9	29,8	30,6	31,5	32,3
газом природним	53,2	53,5	53,7	53,8	54,1

* Без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Джерело: сформовано на основі даних [5]

населених пунктів та чисельності сільського населення, тобто відбувається депопуляція сільських поселень. Зменшення чисельності сільських жителів відбувається внаслідок природного скорочення, тобто скорочення чисельності людей працездатного віку, та трудової міграції. На основі статистичних даних визначено, що рівень

життя сільських мешканців нижчий, ніж міських. Спостерігається також скорочення кількості дошкільних, лікувально-профілактичних закладів та закладів культури. На нашу думку, розроблення та запровадження концепції диверсифікації розвитку сільських територій сприятиме поліпшенню якості життя сільського населення.

Список використаних джерел:

1. Бойко В.В. Аналізування соціально-екологічної сфери забезпечення економічної безпеки розвитку сільських територій. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 2(2). С. 43–48.
2. Хоміук Н.Л. Сучасні тенденції розвитку сільських територій в Україні. *Економіка та розвиток*. 2019. № 1(1). С. 85–92.
3. Населення України за 2018 рік : демографічний щорічник / за ред. М.Б. Тімоніна. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 188 с.
4. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання : наукова доповідь / наук. ред. І.З. Сторонянська. Львів : ІРД НАНУ, 2018. 144 с.
5. Статистичний щорічник України за 2018 рік / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 482 с.
6. Зайнятість та безробіття населення у сільській місцевості. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68> (дата звернення: 10.06.2019).
7. Економічна активність населення України 2018 : статистичний збірник / за ред. І.І. Осипова. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 205 с.
8. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики : аналітичний звіт. URL : https://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part_UA.pdf (дата звернення: 10.08.2019).
9. Регіони України 2019 : статистичний збірник / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2019. Т. 2. 657 с.

References:

1. Boiko V.V. (2017). Analizuvannya sotsialno-ekolohichnoi sfery zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rozvytku silskykh terytorii [Analyzing the socio-ecological sphere of ensuring the economic security of rural development]. *Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*. Issue 2(2). pp. 43–48. (in Ukrainian)
2. Khomiuk N.L. (2019). Suchasni tendentsii rozvytku silskykh terytorii v Ukraini [Modern trends in the development of rural territories in Ukraine]. *Economics and development*. no 1(1). pp. 85–92. (in Ukrainian)
3. Timonin M.B. (Eds.). (2019). Naselennia Ukrainy za 2018 rik: demografichniy shchorichnyk [Population of Ukraine for 2018: demographic yearbook]. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 188 p. (in Ukrainian)
4. Storonianska I.Z. (Eds.). (2018). Detsentralizatsiia v Ukraini ta yii vplyv na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok terytorii: metodychni pidkhody ta rezultaty otsiniuvannia [Decentralization in Ukraine and its impact on the socio-economic development of the territories: methodological approaches and evaluation results: scientific report]. Lviv: IRD NANU. 144 p. (in Ukrainian)

5. Verner I.Ye. (Eds.). (2019). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 482 p. (in Ukrainian)
6. Ofitsiyni sait derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. (2019). Zainiatist ta bezrobittia naselennia u silskii mistsevosti [Rural employment and unemployment in rural areas]. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68> (accessed: 10.06.2019). (in Ukrainian)
7. Osypova I.I. (Eds.). (2019). Ekonomichna aktyvnist naselennia Ukrainy 2018: stat. zbirnyk [Economic Activity of the Population of Ukraine 2018: Stat. collection]. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 205 p. (in Ukrainian)
8. Proekt Pidtrymka polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini (2014). Rehionalnyi rozvytok ta derzhavna rehionalna polityka v Ukraini: stan i perspektyvy zmin u konteksti hlobalnykh vyklykiv ta yevropeiskykh standartiv polityky. Analytychnyi zvit. [Regional development and national regional policy in Ukraine: the state and prospects of change in the context of global challenges and European policy standards. Analytical report.]. URL. https://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part_UA.pdf (accessed: 10.08.2019). (in Ukrainian)
9. Verner I.Ye. (Eds.). (2019). Rehiony Ukrainy 2019: stat. zbirnyk [Regions of Ukraine 2019: Stat. collection]. Kyiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Vol. 2. 657 p. (in Ukrainian)

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье осуществлена оценка социального развития сельских территорий в Украине. Проанализированы социальные показатели в разрезе регионов Украины. Выявлено, что уменьшение численности сельских жителей происходит вследствие естественного сокращения и трудовой миграции. На основе статистических данных определено, что уровень жизни сельских жителей ниже, чем городских. Обращено внимание на то, что на сельских территориях происходит быстрое сокращение занятости населения. Выявлено, что в Украине дошкольными учебными заведениями охвачено только 41% сельских детей. Одной из проблем развития сельских территорий определено сокращение количества дошкольных, лечебно-профилактических учреждений и учреждений культуры. Обращено внимание на необходимость разработки и внедрения концепции диверсификации развития сельских территорий с целью улучшения качества жизни сельского населения.

Ключевые слова: сельская территория, сельское население, уровень безработицы, уровень занятости, сельский жилой фонд.

ASSESSMENT OF SOCIAL DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN UKRAINE

Summary. The relevance of this study is due to the fact that in the conditions of reform of decentralization of power opportunities for rural development. Against this background, a timely comprehensive assessment of the social development of rural territories will help identify the main problems faced by rural residents with a view to developing diversification of development in these territories. The purpose of the article is to assess the social development of rural areas in Ukraine. The methodological foundations for the social development of rural areas are based on the fundamental principles of economic theory, classical and contemporary theories of regional economy, and so on. In the course of the study, common methods of study were applied in economic science: scientific generalizations and economic and statistical methods. The information base of the article was official materials of the State Statistics Service of Ukraine, reporting and analytical information of national organizations and scientific works of national authors. Social indicators by region of Ukraine are analyzed. The author argues that an important social parameter for rural development is the overall increase (reduction) of rural population. It was found that the decline in rural population is due to natural decline and labor migration. The study has confirmed that the living standards of rural residents are lower than urban ones. The analysis has shown that in rural areas there is a rapid decline in employment. The study revealed that less than half of rural children are enrolled in pre-school educational institutions in Ukraine. One of the problems of rural development is the reduction of the number of pre-school, health care and cultural institutions. The results of the study indicate that the need to develop and implement the concept of diversification of rural development in order to improve the quality of life of rural populations. The analytical provisions of this study can be used to make practical decisions by heads and specialists, state government bodies, local self-government bodies to work out trends of diversification of rural development.

Key words: rural territory, rural population, unemployment rate, employment rate, rural housing stock.